

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет дошкільної і технологічної освіти
Кафедра дошкільної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О.В.
«__» _____ 20__ р.

Реєстраційний № _____
«__» _____ 20__ р.

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

Кваліфікаційна робота студентки
групи СОМ-22
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 016 «Спеціальна освіта»
Постоян Наталі Олександрівни

Керівник: доктор педагогічних наук, професор
Ковшар О.В.

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____
Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)
_____
(підпис) (прізвище, ініціали)
_____
(підпис) (прізвище, ініціали)
_____
(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ.....	8
1.1. Характеристика мовленнєвого порушення - загальний недорозвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку	8
1.2. Аналіз психолого-педагогічних досліджень з формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ.....	13
1.3. Стан досліджуваної проблеми в контексті розвитку лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ.....	17
Висновки до першого розділу.....	21
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ.....	21
2.1. Характеристика критеріїв та рівнів сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ.....	21
2.2. Освітнє, корекційно-розвивальне середовище як засіб формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ.....	39
Висновки до другого розділу	45
РОЗДІЛ III. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗНМ.....	47
3.1. Обґрунтування принципів та методів формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ	47

3.2.Методика формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ.....	51
3.3.Оцінка ефективності формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ.....	56
Висновки до третього розділу.....	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Українське суспільство визнало Конвенцію ООН про права дитини та Всесвітню декларацію про захист і розвиток дітей, що посилило увагу громадськості до проблем дитинства, розвитку особистості.

Актуальність проблеми розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ є беззаперечною, адже саме в цьому віці дитина оволодіває комунікативними навичками в силу особливої чутливості до мовленнєвих явищ, інтересу до осмислення мовленнєвого досвіду, спілкування.

Основні державні документи про освіту, Закон України «Про дошкільну освіту», «Базовий компонент дошкільної освіти», особливо акцентують на розвитку мовлення дітей дошкільного віку. У рамках нашого дослідження важливо наголосити на формуванні та розвитку мовлення дітей із ЗНМ.

Розвиток мовлення дітей у нормі й з порушенням мовлення відбувається за загальними принципами та закономірностями. Але є і особливості, що дозволяють говорити про загальне недорозвинення мови дошкільника, які відображені в роботах науковців зі спеціальної педагогіки (Б.Гриншпун, Г.Жаренкова, С. Міронова, Е.Соботович, Т.Туманова, Т.Філічева, Г.Чіркїна, С.Шаховская).

Діти з порушеннями мовленнєвого розвитку - це особлива категорія дітей з відхиленнями у розвитку, у яких збережений слух і інтелект, але є значні порушення мовлення, що впливають на формування інших сторін психіки. Психолого-педагогічна характеристика дітей із ЗНМ представлена в працях Р.Левіної, Т. Філічевої, Г. Чиркіної, О. Грибової і ін. Науковці зазначають, що у дітей з порушенням мовлення є труднощі комунікації, негативні емоційні переживання. При загальному недорозвиненні мовлення спостерігаються різні складні мовні розлади, при яких у дітей порушено формування всіх компонентів мовної системи.

Передшкільний вік - це 5-6 річні дошкільники, де одним з важливих показників розвитку є активізація процесу підготовки дітей до шкільного навчання. Серед показників готовності є рівень сформованості лексико-граматичної сторони мовлення. Формування лексико-граматичних конструкцій у дітей із ЗНМ представляє особливу складність в корекційній роботі. Старший дошкільний вік - діти 5-6 років, є найбільш сенситивним для корекції мовлення. В цьому віці у дитини вже сформовані мовленнєві, рухові навички, елементарні вміння художньо-зображувальної діяльності, розвивається самосвідомість, що є основою для використання корекційних методик.

На необхідність формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ особливу увагу звертали такі автори як Т. Філічева, Т. Туманова.

Питаннями корекції лексико-граматичної сторони мовлення у дошкільників займалися Л. Єфименкова, Н. Жукова, Р. Левіна, Н. Чевелева.

Аналіз спеціальної педагогічної, логопедичної літератури та педагогічної практики свідчить про збільшення кількості дітей дошкільного віку із порушеннями психофізичного розвитку (зокрема мовлення), що зумовлює труднощі в оволодінні програмами навчання і виховання дітей дошкільного віку в умовах ЗДО, трансформується у недостатню мовленнєву підготовку дітей до школи і недоліки пізнавальної діяльності, поведінки та особистості дитини в цілому.

Актуальність проблеми виявлення особливостей сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ старшого дошкільного віку обумовлена необхідністю побудови найбільш ефективної корекційної роботи, гармонійний розвиток особистості, психолого-педагогічної підтримки та соціальної адаптації.

Тема дослідження - формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із загальним недорозвиненням мовлення.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та

експериментально перевірити процес формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Завдання дослідження:

1. Розкрити зміст поняття «загальне недорозвинення мовлення».
2. Розглянути науково-теоретичні засади проблеми формування лексико-граматичної сторони мовлення у старших дошкільників із ЗНМ (III рівня).
3. Здійснити експериментальне вивчення стану сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у старших дошкільників із ЗНМ (III рівня).
4. Дослідити та експериментально перевірити процес формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Об'єкт дослідження: розвиток мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ.

Предмет дослідження: формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ(III рівня).

Відповідно до поставлених завдань використані такі **методи дослідження:**

- *теоретичні:* аналіз проблеми, порівняння, узагальнення і систематизація даних наукових джерел;
- *емпіричні:* спостереження, бесіда; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний), який дозволив визначити і застосувати систему заходів, спрямовану на формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ;
- *статистичні:* математична обробка зібраних експериментальних даних.

Дослідно-експериментальна база. Дослідження здійснювалося на базі Комунального закладу «ДНЗ (ясла-садок) 216 Комбінованого типу» Криворізької міської ради

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробці

програми формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ; уточненні поняття «загальне недорозвинення мовлення», аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ, з'ясуванні особливостей впливу корекційно-розвивального середовища на стан сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ (III рівня). Матеріал дослідження можливо використати в організації корекційної роботи з дітьми з порушенням мовлення в освітньому процесі ЗДО.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом практичної педагогічної роботи в ЗДО. Основні положення і результати роботи були повідомлені в статтях «Особливості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня “Наукові здобутки студентів з дошкільної та спеціальної освіти “. Збірник наукових і науково-методичних праць студентів до III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Дошкільна освіта : проблеми, пошуки, інновації» (11-12 травня 2023 р.). Вип. 14. Кривий Ріг. 2023, стр.139 .

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи 73 сторінки

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ ІЗ ЗНМ

1.1. Характеристика мовленнєвого порушення - загальний недорозвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку

Насамперед, з'ясуємо такі поняття дослідження: порушення мовлення, недорозвиток мовлення, затримка мовленнєвого розвитку, порушення мовленнєвого розвитку, тяжкі порушення мовлення, загальне недорозвинення мовлення.

Науковці, які займаються вивченням мовленнєвих порушень дають такі пояснення причин їх виникнення. Нейропсихологи, встановили, що причиною мовленнєвих порушень є відносна слабкість однієї з півкуль головного мозку [12]. Т. Візель, стверджує, що саме конфлікт між півкулями головного мозку стає причиною мовленнєвих розладів [6]. М. Жинкін, М. Зейман, В. Шкловський вважають, що причиною мовленнєвих порушень є порушення взаємодії між корою головного мозку та підкорковими структурами.

У «Понятійно-термінологічному словнику логопеда» за редакцією В. Селіверстова порушення мовлення визначається як відхилення від норми, прийнятої у певному мовному середовищі [7, с. 283].

Порушення мовлення (Л. Волкова, С. Шаховська) визначає як відхилення мовця від мовної норми, загальноприйнятої в певному мовному середовищі, обумовлене розладом нормального функціонування психофізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності.

Розлад мовлення є порушенням вербальної комунікації. Взаємовідносини, які об'єктивно існують між індивідумом і суспільством у процесі мовленнєвого спілкування, виявляються порушеними [7].

При недорозвитку мовлення спостерігається якісно більш низький рівень сформованості тієї чи іншої мовленнєвої функції чи мовленнєвої

системи в цілому [49].

Затримка мовленнєвого розвитку – це уповільнення темпу, при якому рівень мовленнєвого розвитку не відповідає віку дитини [8].

Порушення мовленнєвого розвитку визначається вченими (М.Фомічова,Т.Волосовець) як:

1) група різних видів відхилень у розвитку мовлення, що мають різну етіологію, патогенез, ступінь прояву [20];

2) одна з форм складного когнітивного дефекту, який включає вибірковий розлад мовленнєвої функції і зумовлені ним відхилення немовленнєвих функцій і процесів, носять різноманітний характер залежно від ступеня, локалізації ураженої функції, часу ураження, прояву вторинних відхилень, що виникають під впливом провідного дефекту [20];

3) як відхилення у мовленні того, хто говорить, від мовної норми, загальноприйнятої в певному мовному середовищі, і характеризуються тим, що:

а) самостійно не зникають, а закріплюються;

б) не відповідають віку мовця;

в) вимагають логопедичного втручання залежно від їх характеру;

г) виникнення неправильного мовлення у дитини може відбиватися на її подальшому розвитку, гальмуючи і спотворюючи його [16].

На думку таких дослідників, як М. Фомічова, Т. Волосовець затримка мовлення – поняття умовне. Воно простежується у відставанні цієї функції в усіх її структурних компонентах (фонетиці, лексиці, граматиці), незалежно від ступеня, носить тимчасовий характер і порівняно легко ліквідується при застосуванні спеціально розробленої методики.

Поняття затримка мовленнєвого розвитку включає всі форми і різновиди мовленнєвих порушень як функціонального, так і органічного походження [18].

При аномаліях мовленнєвого розвитку порушується хід мовленнєвого розвитку, виявляється невідповідність нормальному

онтогенезу, відставання у темпі.

До недоліків розвитку мовлення відносяться відхилення від нормального формування мовних засобів спілкування. Під недоліками розвитку мовлення слід розуміти відхилення від нормального формування мовленнєвих засобів спілкування. Поняття «недоліки мовленнєвого розвитку» включає в себе не тільки усне мовлення, але припускає в багатьох випадках порушення письмової її форми (Р. Левіна, Т. Філічева, Н. Чевельова, Г. Чиркіна) [18].

Поняття «тяжкі порушення мовлення» (ТПМ) використовується для позначення мовленнєвих порушень первинного характеру без відхилень у стані фізичного слуху та інтелекту, що характеризуються своєрідністю структури порушення (патогенезу) і особливостями клінічної симптоматики.

На основі застосування системного підходу до аналізу мовленнєвих порушень Р. Левіною виділена певна категорія дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ).

В сучасній логопедичній науці терміном «недорозвинення мовлення» позначають низький рівень сформованості тої чи іншої мовленнєвої функції або ж мовленнєвої системи в цілому [50].

Ю. Рібцун під загальним недорозвиненням мовлення розуміє складне мовленнєве порушення, що проявляється в недостатній чи повній несформованості всіх складових мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на імпресивному та / чи експресивному рівні, а також тих функцій і операцій, які забезпечують засвоєння мови (зокрема, мисленнєвих функцій і операцій, функцій сприймання, уваги, пам'яті та контролю різних модальностей) унаслідок дії шкідливих екзогенних і / чи ендогенних факторів на різних етапах розвитку (пренатальному, натальному, постнатальному) [9, с. 3].

За визначенням Р. Левіної, під загальним недорозвиненням мовлення у дітей з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом слід розуміти таку форму мовленнєвої аномалії, при якій порушено формування всіх

компонентів мовленнєвої системи, що відносяться як до звукової, так і до смислової сторін мовлення в їх єдності (звукової структури, фонематичних процесів, лексики, граматичного ладу, смислової сторони мовлення) [9].

У поняття ЗНМ включаються найбільш складні форми дитячої мовленнєвої патології: алалія (відсутність, або значне системне недорозвинення

усіх сторін мовлення обумовлене локальним ураженням кори головного мозку, що виникло у домовленнєвий період розвитку дитини), афазія (повна втрата мовлення, або частковий системний розпад усіх сторін мовлення спричинений локальним ураженням кори головного мозку), а також ринолалія (порушення тембру голосу і вимови фонем, обумовлене анатомо-фізіологічними дефектами периферійного відділу мовленнєвого апарату) і дизартрія (порушення мовлення, причиною якого є порушення іннервації периферійного відділу мовленнєвого апарату, що виникає в результаті ураження провідної ланки мовленнєвого апарату) – в тих випадках, коли виявляється одночасно недостатність розвитку всіх компонентів мовленнєвої системи [9].

До загального недорозвинення мовлення призводять різні несприятливі впливи як у внутрішньоутробному розвитку, так і під час пологів (родова травма, асфіксія), а також у перші роки життя дитини.

Р. Левіна описала три рівні мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення: перший, другий і третій [8].

Перший рівень ЗНМ. Мовленнєві засоби спілкування дуже обмежені. Активний словник дітей складає невелика кількість повсякденних слів, що нечітко вимовляються. Характерним є звуконаслідування.

Перехід до *другого рівня ЗНМ* характеризується збільшенням мовленнєвої активності дитини. Спілкування здійснюється за допомогою використання постійного, хоча все ще спотвореного і обмеженого запасу загальноновживаних слів. Діти використовують в спілкуванні прості за

конструкцією або спотворені фрази, володіють повсякденним словниковим запасом (переважно пасивним). У їхньому мовленні диференційовано позначаються назви предметів, дій, окремих ознак. На цьому рівні можливе вживання в мовленні займенників, сполучників, деяких прийменників в їх елементарних значеннях. Діти можуть відповідати на запитання, за допомогою педагога вести бесіду за картинкою, розповідати про сім'ю.

Третій рівень ЗНМ характеризується наявністю розгорнутого фразового мовлення з елементами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвинення.

Діти можуть відносно вільно спілкуватися з оточуючими, але потребують постійної допомоги батьків (вихователів), що вносять в їх мовлення відповідні пояснення. Самостійне спілкування продовжується залишатися важким і обмежене знайомими ситуаціями.

Звуки, які діти можуть правильно вимовляти ізольовано, в самостійній мові звучать недостатньо чітко. Кожен рівень характеризується певним співвідношенням. Рівні ЗНМ не являють собою застиглих утворень. В кожному рівні можна знайти елементи попередніх і наступних рівнів. В реальній практиці рідко зустрічаються чітко виражені рівні, так як нові елементи поступово витісняють попередні форми. У дітей частіше зустрічаються перехідні стани, в яких поєднуються прояви наступного рівня і ще не зжиті порушення.

Перехід з одного рівня на інший визначається появою нових мовленнєвих можливостей, підвищенням мовленнєвої активності, зміною мотиваційної основи мовлення і його предметно-сміслового змісту, мобілізацією компенсаторного фону.

Л. Трофіменко [21] також виділяє *четвертий* – нерізно виражений (НЗНМ) – рівень загального недорозвинення мовлення. Це діти, які не оволодівають в нормативні терміни звуковою стороною мовлення, мають незначні відхилення у формуванні лексико-граматичної будови мовлення. У таких дітей повсякденне усне мовлення в цілому максимально наближене до

норми, однак трапляються поодинокі помилки, пов'язані з неточностями вживання окремих слів, деяких відмінкових закінчень і прийменників, певні помилки словотвору. Проте ретельне обстеження, проведене вчителем-логопедом, дає змогу виявити у дитини недостатній рівень готовності до засвоєння у школі читання, письма та теоретичних знань з рідної мови.

М. Шеремет в підручнику «Логопедія» також виділяє чотири рівні мовного недорозвитку при ЗНМ, що відображають типовий стан компонентів мовлення зокрема лексичного [25, с. 236].

Отже, мовленнєве недорозвинення у дітей може бути виражено в різній мірі: від повної відсутності мовлення або лепету до розгорнутого мовлення, але з елементами фонетичного та лексико-граматичного недорозвитку.

При цьому необхідно враховувати те, що ЗНМ може спостерігатися при різних ураженнях ЦНС і відхиленнях у будові і функціях апарату артикуляції, тобто при різних клінічних формах порушень усного мовлення.

Таким чином, у теорії ЗНМ знаходять відображення тісний взаємозв'язок всіх компонентів мовлення в ході його аномального розвитку, але разом з тим підкреслюється можливість подолання цього відставання, перехід на якісно більш високі рівні мовленнєвого розвитку. В нашому дослідженні будемо розглядати формування лексико-граматичної сторони мовлення у старших дошкільників із ЗНМ III рівня.

1.2. Аналіз психолого-педагогічних досліджень з формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ

Мовленнєвий розвиток розглядається в психології та педагогіці як загальна основа розвитку особистості. Одним із головних завдань розвитку мовлення є формування його лексико-граматичної будови. Порушення лексико-граматичної сторони мовлення є причиною мовленнєвих порушень, характеристикою ЗНМ, оскільки, у дітей пізніше починає формуватися

мовленнєва система для якої характерний мінімальний запас слів, аграматизми, дефекти звуковимови [2, с. 119].

Мовленнєва діяльність має системний характер і передбачає складну взаємодію та взаємозв'язок її різних сторін: фонетико-фонематичної, лексичної та граматичної [4].

На основі лексичного компоненту мовленнєвої діяльності формується складна система граматичних, синтаксичних, орфографічних, фонетичних та фонематичних взаємозв'язків та відношень (В.Богданов, О.Лурія, Є.Соботович, Н.Уфїмцева та ін.). Опанування лексичною складовою забезпечує формування високої мовної культури особистості, яка б відповідала вимогам сучасного суспільства. Увага до слова і його значення, словниковий запас, уміння

використовувати його в усному й писемному мовленні сприяють засвоєнню лексичного багатства мови. (А. Грищенко, Р.Лалаєва, Н.Плющ, Н.Серебрякова, Є.Соботович та ін.). Розширення лексичної складової мовлення пов'язано з оволодінням граматичною складовою мовлення (словотворення, морфологія, синтаксис).

Граматична правильність мовлення в дитини дошкільного віку виникає неусвідомлено, в активній комунікативній взаємодії, в мовному середовищі. Отже, у дитини розвивається здатність визначати граматичну форму і вміння застосувати граматичне правило, тобто у дитини формується граматична компетенція. Граматична компетентність є ключовою в освітньому напрямі БКДО "Мовлення дитини". Науковці розуміють її як ключову, що виявляється в неусвідомленому вживанні граматичних форм рідної мови згідно із законами, правилами морфології, словотворення й синтаксису, у чутті граматичної правильності, наявності навичок коригувати мовлення відповідно до граматичних норм.

Послідовність роботи в дошкільному закладі зі збагачення лексики

визначається з урахуванням вимог БКДО, освітніх програм, якісних і кількісних характеристик лексики дітей старшого дошкільного віку. Зміст мовленнєвої освіти дітей старшого дошкільного віку включає такі напрями: робота з формування усвідомлення структури значення слова; диференціювання значення слів на основі ознак протиставлення, подібності, аналогії; уточнення контекстуального значення слова, в тому числі в разі його багатозначності.

Формування у старших дошкільників навичок синтаксису передбачає роботу, по-перше, над граматичною та лексичною узгоджуваністю слів в словосполучення, по-друге, над граматичною та смисловою структурою речення, по-третє, роботу з текстом. Як результат - здатність дітей точно вживати слова в мовленнєвому середовищі, в словосполученнях і реченнях. [14, с. 189].

Т. Філічева, Г. Чіркїна в своїх дослідженнях висвітлюють систему корекційного навчання мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Така система передбачає розвиток лексико-граматичного складу мовлення в певній послідовності. Науковці представили роботу з побудови простих лексико-граматичних конструкцій, вживання частин мови в мовлення дошкільників. Також науковці описали корекційну роботу над зв'язним мовленням [15]. Слід відмітити, що корекційно-розвиткові заняття в закладі дошкільної освіти мають за мету формування й розвиток лексико-граматичного складу мовлення дошкільників з ЗНМ. На таких заняттях провідною є ігрова та мовленнєва діяльність.

Таким чином, формування мовленнєвої системи в процесі індивідуального розвитку дитини відбувається взаємопов'язано. При нормальному мовленнєвому розвитку до кінця дошкільного періоду у дітей формуються основні мовленнєві й мовні засоби - фонетичні, фонематичні процеси, словник, лексико-граматичні складові мовлення, що є передумовою для успішного навчання в школі та подальше входження в

комунікативне середовище.

1.3. Стан досліджуваної проблеми в контексті розвитку лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ.

Право дітей із ЗНМ на рівний доступ до якісної освіти закріплене Конституцією України, Законом України «Про освіту», Законом України «Про охорону дитинства», де проголошуються завдання щодо створення умов для особистісного розвитку, творчої самореалізації дітей з особливими освітніми потребами у закладах дошкільної освіти [4, с. 5].

Базовий компонент дошкільної освіти, Закон України «Про дошкільну освіту» спрямовує освітян на якісну організацію процесу розвитку кожної особистості дитини.

Серед освітніх програм організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти зазначимо такі: Програма розвитку, навчання та виховання «Дитина в дошкільні роки» К. Крутій [5] в якій зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ III рівня містить два напрями: формування лексичної та граматичної складових мовлення.

Перший напрям — один із найголовніших, оскільки забезпечує розвиток активного і пасивного словника дитини й повноцінне розуміння інформації, що надходить ззовні й утворює власні мовленнєві вислови, якими дошкільник може повідомити свої думки, прохання, переживання тощо [5].

Другий напрям відображає засоби підвищення рівня розвитку лексичної та граматичної складових мовлення. У зміст включені дидактичні ігри, ігрові вправи та завдання доступні й динамічні за структурою, образні й емоційні за змістом (пори року, місяці, народні свята, овочі, фрукти, домашні тварини, тощо). Корекційні заняття мають будуватися на основі чітко визначено теми, мети з конкретним дозуванням лексики, яку діти повинні засвоїти в активному мовленні, відбирається граматичний матеріал з урахуванням етапу корекційного навчання, зростаючої складності,

включаються різноманітні ігрові й дидактичні вправи для розвитку розумової діяльності, складних форм сприйняття й уяви. Представлений лексичний і граматичний напрями та зміст корекції лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III сприяють ефективності корекційно-розвивального впливу [5].

Серед парціальних програм, методичних посібників слід розглянути програмно-методичний комплекс «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення» та «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення» (авт. Л. Трофименко) [22], [23]. У програмно-методичному комплексі представлено зміст та методику логопедичних занять з корекції та попередження порушень мовленнєвого розвитку у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III-IV рівня та інші.

Методичні комплекси містять дидактичний матеріал для формування лексико-граматичної сторони мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II - III рівня. Специфіку змісту навчання відображено у системі корекційно-розвивального навчання і розрахована на вчителів-логопедів ЗДО компенсуючого типу.

Комплекс складається із розділів:

1. Пояснювальна записка.
2. Нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей 6-7 років життя.
3. Характеристика мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.
4. Програма корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.
5. Методичні рекомендації до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.
6. Мовленнєвий матеріал [91].

Л.Трофименко зазначає, що у ході спеціально організованого навчання дітей необхідно звертати увагу на: організацію системи продуктивних словотворчих моделей; формування різних типів морфологічних значень; формування практичного морфологічного аналізу; утворення за аналогією; граматичне оформлення мовлення. Для реалізації цих напрямів необхідно використовувати спеціально розроблений алгоритм формування у дітей розумових дій і операцій з мовними знаками у модифікованому та адаптованому варіанті для роботи з дітьми дошкільного віку із ЗНМ II-III рівня: визначення спільного у значенні похідних слів; визначення загального звучання словотворчих афіксів; присвоєння значення виділеній морфемі; утворення слів за аналогією; класифікація похідних слів за значенням [23].

Таким чином, розвиток лексико-граматичної складової мовлення за Л. Трофименко передбачає роботу над словом, над реченням та зв'язним мовленням. Робота над словом містить такі завдання: збагачення словника, необхідного для повноцінного спілкування на основі ознайомлення дітей із довкіллям, із деякими явищами суспільного життя; розуміння значення слів, назв предметів, деталей, частин; розрізнення подібних предметів за суттєвими ознаками. Дитину вчать розуміти і використовувати у мовленні слова з різними відтінками у значенні, правильно вживати службові частини мови.

Робота над реченням містить складання простих непоширених речень, виділення в них слів, що означають предмет, дію. Дітей знайомлять із граматичними ознаками числа в іменниках та дієсловах, вчать складати прості поширені речення та розуміти просторові відношення, що вказують на напрям руху, переміщення предметів. Дошкільники повинні засвоїти значення прийменників, уміти їх розрізняти і відповідати на відповідні запитання. Також є завдання на будову речення зі сполученнями, що означають часові відношення, правильно співвідносити питання з часом дії та встановлювати зв'язок у реченні з питаннями [23].

Висновки до першого розділу

У першому розділі було теоретично обґрунтовано проблему формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ. Також наданий теоретичний аналіз таким поняттям: «загальне недорозвинення мовлення» (ЗНМ) займає особливе місце у понятійно-термінологічній словнику; термін використовують для позначення мовленнєвих порушень. В сучасній логопедичній науці терміном «недорозвинення мовлення» позначають низький рівень сформованості тої чи іншої мовленнєвої функції або ж мовленнєвої системи в цілому.

За визначенням Р. Левіної, під загальним недорозвиненням мовлення у дітей з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом слід розуміти таку форму мовленнєвої аномалії, при якій порушено формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що відносяться як до звукової, так і до смислової сторін мовлення в їх єдності (звукової структури, фонематичних процесів, лексики, граматичного ладу, смислової сторони мовлення).

До загального недорозвинення мовлення призводять порушення внутрішньоутробному розвитку, так і під час пологів (родова травма, асфіксія), а також у перші роки життя дитини.

Мовленнєве недорозвинення у дітей може бути виражено в різній мірі: від повної відсутності мовлення або лепету до розгорнутого мовлення, але з елементами фонетичного та лексико-граматичного недорозвитку. Найуживанішою є класифікація рівнів ЗНМ, запропонована Р. Левіною, яка описала три рівні мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Кожен рівень характеризується певним співвідношенням первинного дефекту і вторинних проявів, що затримують формування залежних від нього мовленнєвих складових. Перехід з одного рівня на інший визначається появою нових мовленнєвих можливостей, підвищенням мовленнєвої активності, зміною мотиваційної основи мовлення і його предметно-смислового змісту, мобілізацією компенсаторного фону.

В понятті ЗНМ знаходить відображення тісний взаємозв'язок

всіх компонентів мовлення, але разом з тим підкреслюється можливість подолання цього порушення, де кожен рівень може змінюватись. Системність корекційної роботи над лексико-граматичною стороною мовлення, зокрема засвоєння конструкцій речень, граматичних форм визначається та порівнюється з тим, як відбувається розвиток мовлення в нормі. Навчальний матеріал, дидактичний матеріал, методичні прийоми кожного етапу роботи передбачають поступове ускладнення, але з обов'язковою опорою на те, що в дитини вже сформувалося спонтанно або в результаті попередньої логопедичної роботи.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ ІЗ ЗНМ

2.1. Характеристика критеріїв та рівнів лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ.

Для розробки методики процесу формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку необхідно визначити мету дослідження із ЗНМ.

Мета: практичне вивчення шляхів формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ.

Реалізація мети педагогічного експерименту вимагала розв'язання таких завдань:

1. Визначити критерії оцінки розвитку лексико-граматичної сторони мовлення дітей 5-6 років із ЗНМ.

2. Підібрати діагностичні методики для виявлення специфічних особливостей розвитку лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ.

3. Здійснити діагностику стану сформованості лексичного компоненту мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ.

4. Здійснити діагностику стану сформованості граматичного компоненту мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ.

5. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів та визначення рівнів.

Програма констатувального експерименту передбачала реалізацію трьох етапів.

I етап – підготовчий. В межах цього етапу розроблялась програма констатувального експерименту, а саме:

- пошук діагностичних методик для вивчення стану сформованості лексико-граматичного компоненту мовлення дітей 5-6 років із ЗНМ;
- окреслити критерії оцінювання та рівні сформованості лексико-

граматичного компоненту мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ.

- визначити контрольну та експериментальну групи, їх кількісний і якісний склад.

Зміст методів, що використовувались для виявлення стану сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ було розроблено відповідно до мети роботи, з урахуванням вікових і психологічних особливостей дітей.

Ефективність корекційної логопедичної роботи базується на результатах діагностичного обстеження. Існує достатньо методик вивчення рівня мовного розвитку дитини, що включають вербальні й тестові завдання, методики спрямовані на вивчення дитини з певним рівнем мовного розвитку з урахуванням вікових норм.

Під час проведення констатувального експерименту з метою вивчення стану сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ були використані такі емпіричні методи: анкетування батьків (додаток А), тестові завдання (вік дитини від 5 до 6 років) методики визначення рівня мовного розвитку дітей дошкільного віку О. Безрукової, О. Каленкової (додаток Б) та методика діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської (В).

Розглянемо ці методи детальніше.

1. На початку проводився збір загальних, медичних відомостей про дитину (заповнення анкети батьками дитини). Була складена мовленнєва картка за методичними рекомендаціями О. Приходько, на дитину дошкільного віку. Ця картка включала в себе такі параметри, що досліджуються в дитини: загальні відомості про оточення дитини, мовно-мовленнєвої компетенції (рівень сформованості лексико-граматичної складової); стан артикуляційного апарата; просодичне оформлення мови; руховий розвиток; додаткова інформація. Дана картка була нами модернізована, виходячи зі специфіки теми дослідження.

2. Методика визначення рівня мовного розвитку дітей дошкільного

віку О. Безрукової, О. Каленкової є найбільш вдалими, на наш погляд завданням нашого експериментального дослідження.

Вибір даної методики обґрунтований також тим, що в ній обов'язково враховується віковий параметр 4-5 років, 5-6 років і 6-7 років. Крім того, ця методика дозволяє врахувати й оцінити різні види мовленнєвої діяльності: як продуктивні - говоріння, так і репродуктивні - аудіювання.

Показниками сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у старших дошкільників були визначені такі:

- сформованість лексичної складової;
- сформованість граматичної складової;
- сформованість фонетико-фонематичної компетенції.

Для виконання поставлених завдань пропонувалися спеціальні і тести (проби), які розділені на блоки за напрямками мовленнєвої діяльності дошкільників - I та II блоки тестових завдань.

Блок I - дозволяв оцінити стан індивідуального словникового запасу дитини в даний період часу. Основна мета завдань цього блоку заключалась у визначенні рівня сформованості лексичної сторони мовлення за двома основним показникам: обсяг словника й можливість встановлювати зв'язки між лексичними одиницями.

Блок II - основна мета тестових завдань цього блоку полягає у визначенні рівня сформованості граматичної складової мовлення. Основними показниками є сформованість словозмінних і словотворчих навичок і вмінь.

На початку тестування важливо провести невелика співбесіду (ознайомча бесіда з дитиною), що має на меті встановлення позитивного емоційного контакту, визначення ступеня готовності дитини до участі в комунікації, вміння адекватно сприймати питання, давати на них відповіді (однослівні або розгорнуті), виконувати усні інструкції, здійснювати діяльність відповідно до вікових та програмних вимог і т.д.

Крім цього така бесіда дозволяє скласти загальне уявлення про

мовлення дитини, її мовленнєвий досвід, наявність або відсутність в мовленні дитини труднощі в лексико-граматичному оформленні мовленнєвого висловлювання. Зміст такої бесіди визначався колом пізнавальних і вікових можливостей та інтересів дитини.

Згідно з даною методикою, усі визначені показники мовленнєвого розвитку дітей рахувались в бальній оцінці. Для зручності обробки інформації обчислювався відсоток успішності виконання кожного завдання. Умовно були виділені три рівні виконання діагностичних завдань: низький – 0-30%, середній – 31-70, достатній – 71-100.

Методика діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської.

Також була використана серія діагностичних завдань для визначення рівня сформованості мовленнєвого розвитку у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення, що складається з таких блоків:

- обстеження словникового запасу;
- вивчення граматичної складової мовлення.

Добір мовленнєвого матеріалу для діагностичних зрізів здійснювався з урахуванням рівня мовленнєвого розвитку, мовленнєвого досвіду дітей, чинних програм корекційної роботи з дітьми із загальним недорозвитком мовлення, загальнодидактичних принципів науковості, системності, послідовності, доступності та індивідуалізації. Основними критеріями доцільності відбору слугували доступність, зрозумілість слів відповідно до рівнів мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення, активна практика попереднього їхнього застосування.

Методика проведення діагностичних зрізів передбачає повідомлення дитині конкретного завдання, інструкції щодо його виконання, наявність стимульного матеріалу, варіанти допомоги дорослого, критерії оцінювання результату роботи.

Діагностичні завдання пропонувалися дітям дозовано, з урахуванням реального стану показників мовленнєвого розвитку, у максимально

зрозумілій формі. Зверталася увага на те, як дитина виконує запропоноване завдання: діє цілеспрямовано, звертається за допомогою, намагається самостійно долати труднощі. Аналізувався характер комунікативної взаємодії дитини з педагогом в процесі виконання завдання: розгорнутістю звертань, коментарів, їхнє змістове наповнення, логічність побудови висловлювання.

Бралось до уваги, що мовленнєва взаємодія дітей цього вікового періоду має яскраво виражений емоційний характер: прихильність дорослого або ровесника є стимулом до наслідування його мовленнєвої поведінки. В разі необхідності дітям надавалися пояснення, вказівка, повторення інструкції, наводилися аналогічні приклади, наочні зразки дій.

Виявлення загальних рис і закономірностей у формуванні окремих складових мовленнєвої діяльності, а також наявних механізмів порушення відбувалося на основі кількісного та якісного аналізу отриманого емпіричного матеріалу. Якісний аналіз експериментальних даних здійснювався шляхом зіставлення результатів виконання ігрових завдань дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення та дітьми із типовим мовленнєвим розвитком (ЗМР) цієї ж вікової групи.

Перш ніж визначити рівні лексико-граматичної сторони мовлення були описані критерії та показники (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1.

Критерії та показники сформованості лексико-граматичної складової мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Критерії	Показники
<i>Лексична сторона мовлення</i>	

1. Здатність до формування лексичних узагальнень	<ul style="list-style-type: none"> – вживання мовцем узагальнюючих слів; – конкретизація родових понять із різним рівнем узагальнення; – пояснення узагальнюючих понять різної семантичної ємності; – уміння об'єднувати поняття різної семантичної ємності й позначати їх одним узагальнюючим словом.
2. Розуміння значення слова	<ul style="list-style-type: none"> – розуміння та особливості самостійного використання слів (іменників, прикметників, дієслів) із різними за значенням морфемами; – самостійне творення похідних слів морфологічним способом від запропонованої твірної основи; – практичне вміння пояснювати значення похідних слів.
3. Використання лексичних одиниць	<ul style="list-style-type: none"> – уміння добирати антонімічні пари; – уміння дібрати синоніми до запропонованих слів; – розуміння переносного значення слова; – рівень розуміння й засвоєння багатозначності слів різних частин мови. – особливості розуміння та диференціація слів, близьких за значенням
<i>Граматична сторона мовлення</i>	
1. Здатність до словозмін, що виражають числові, родові, часові, відмінкові відношення.	<ul style="list-style-type: none"> – практичні операції з морфемами, – вміння змінювати граматичні форми слів, – розуміти їх значення, – правильно узгоджувати слова в словосполученнях і реченнях.
2. Здатність до словотворення	<ul style="list-style-type: none"> – практичні вміння змінювати граматичні форми слів, розуміти їх значення.
1. Використання інтаксичної складової мовлення (уміння складати різні типи речень)	<ul style="list-style-type: none"> – практичні вміння формування різних типів синтаксичних конструкцій на рівні речення: простого непоширеного, простого поширеного.

Також була обрана діагностика, яка допомагла об'єктивно проаналізувати та діагностувати стан мовлення дитини та виявити внутрішні психологічні причини і механізми його порушення.

Порівняння рівнів ЗНМ лексико-граматичної складової проводилось

з рівнями нормального мовленнєвого розвитку.

Характерною рисою нормативних показників мовлення дитини (за Є. Соботович) та критеріїв оцінювання мовленнєвого розвитку дошкільників є засвоєння дитиною смислового різноманіття слова за рахунок оволодіння різними типами лексичних значень і їхньою диференціацією. Основним критерієм оцінювання є практичне розуміння дитиною слова, виділення різних смислових відтінків одного і того ж слова із мовлення оточуючих, текстів казок, оповідань.

Розвиток лексичної сторони мовлення знаходять своє відображення в зміні характеру асоціативних реакцій. У шестирічних дітей мовленнєві асоціації носять понятійний, логічний характер встановлюваних зв'язків між словами. У цей віковий період діти опановують утворення слів за аналогією на достатньому рівні. Так, вони можуть утворювати за аналогією, і відповідно до мовної норми, слова, що виражають складні, у тому числі і абстрактні значення [15].

Таким чином, оцінювання лексичної сторони мовлення проводиться за такими основними критеріями: сформованість певних рівнів лексичних узагальнень, розуміння значення слова та здатності до використання лексичних одиниць.

Зазначені критерії дають змогу об'єктивніше оцінити стан сформованості лексичної сторони мовлення та виявити механізми її недорозвитку, на відміну від традиційних підходів, що ґрунтуються на кількісному та структурно-лінгвістичному оцінюванні обсягу словника імпресивної та експресивної лексики.

Нормативним показником розвитку граматичної системи мови є засвоєння і володіння дитиною з нормальним мовленнєвим розвитком наступних граматичних форм: числових форм іменників, дієслів, прикметників; відмінкових закінчень іменників і прикметників; особових форм дієслів; родових форм дієслів, прикметників; видових категорій дієслів тощо.

У зазначеному віці у НМР відбувається удосконалення володіння граматичною стороною мовлення, засвоєння системи морфологічних засобів оформлення вже сформованих граматичних категорій, традиційних форм, чергувань в основах, поступово ускладнюється структура речення.

У старших дошкільників НМР рівень морфологічної системи мовлення є досить високим, а також відбувається оволодіння усіма граматичними формами. До кінця дошкільного віку у дітей типові форми числових форм іменників, дієслів, прикметників у цілому є засвоєними. Однак можуть мати місце і нетипові поодинокі граматичні помилки: змішування продуктивної і непродуктивної форм числа іменників (*доми, стули*), уніфікація закінчень множини родового відмінка іменників (*ручків, ляльків*) тощо (Л. Бартенєва, Є. Соботович та ін.).

Такий розвиток забезпечує дитині практично повне розуміння мовлення дорослих, а також можливість словесно оформити і виразити власні думки.

Визначені критерії сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у старших дошкільників є умовно еталонними.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу з проблеми формування усного мовлення, дійшли висновку, що рівень розвитку словникового запасу та граматичної будови мовлення визначається в залежності від активності та самостійності виконання завдань.

Відтак, у залежності від правильності і самостійності оцінювалося виконання завдань за трьома рівнями:

- достатній рівень — відповіді дітей правильні, самостійні, повні, змістовні, не потребували додаткових пояснень та інструкцій педагога;
- середній рівень — відповіді дітей правильні, повні, змістовні, використовувалася незначна допомога педагога у формі аналогічних прикладів, пояснення значення слова, додаткових стимульних (зорових, слухових) підказок, вибору з декількох варіантів відповіді;

– низький — завдання виконано неправильно або не виконано взагалі, незважаючи на суттєву допомогу педагога.

II етап дослідження – власне емпіричне дослідження. Констатувальний експеримент здійснювався на базі Комунального закладу «ДНЗ (ясла-садок)216 Комбінованого типу» Криворізької міської ради, в ньому взяли участь 20 батьків та 20 дітей у віці від 5 до 6,5 років (старшого дошкільного віку): 10 дітей – контрольна (КГ - дошкільники з ЗНМ III рівня) та, відповідно, 10 дітей – експериментальна група (ЕГ - мовленнєвий розвиток норма).

III етап дослідження– обробка та аналіз результатів констатувального експерименту.

Таким чином, з метою вивчення сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, проведено констатувальний експеримент. Експериментальна робота реалізувалась в межах 3-х етапів: підготовчого, власне експерименту, обробки та аналізу результатів.

Аналіз документації, а саме висновку психолого-медико-педагогічної комісії показав, що у 100% дітей (10 чол. ЕГ та 10 чол. КГ) учасників дослідження в висновку указанно «загальне недорозвинення мови III рівня».

Крім вивчення висновків ПМПК, був проведений аналіз анкет батьків. Аналіз анкетних даних дозволив з'ясувати відомості про різні перенатальні патології, а так само про патології, що виникли у під час вагітності та у постнатальний період: 30% (6 опитаних батьків) відзначила не різко виражений токсикоз, який проходив у другій половині вагітності, так само батьки відзначали, що в пологах була нетривала асфіксія. 50% (10 чоловік) опитаних батьків відзначили, що дитина народилася раніше покладеного строку, була недоношеною або спостерігалася незрілість дитини при народженні, 40% (8 батьків) заявили про кесаревий перетин при пологах. З опитаних 60% (12) відзначили

соматичне ослаблення дитини в перші місяці або роки її життя, батьки стверджують, що діти часто хворіли й хворіють різними частими простудними захворюванням ОРВІ, ОРЗ і так далі. При заповненні анкети відзначено так само, що діти переносили в ранньому віці такі інфекційні захворювання як кропивниця, бронхіт, вітрянка.

З метою встановлення позитивного емоційної атмосфери, визначення ступеня готовності дитини до участі в комунікації, вміння адекватно сприймати питання, давати на них відповіді (однослівні або розгорнуті), виконувати усні інструкції, здійснювати діяльність відповідно до вікових та програмних вимог було проведено ознайомчу бесіду з дітьми.

В ході бесіди були виявлені такі особливості розвитку мовлення старших дошкільників із ЗНМ.

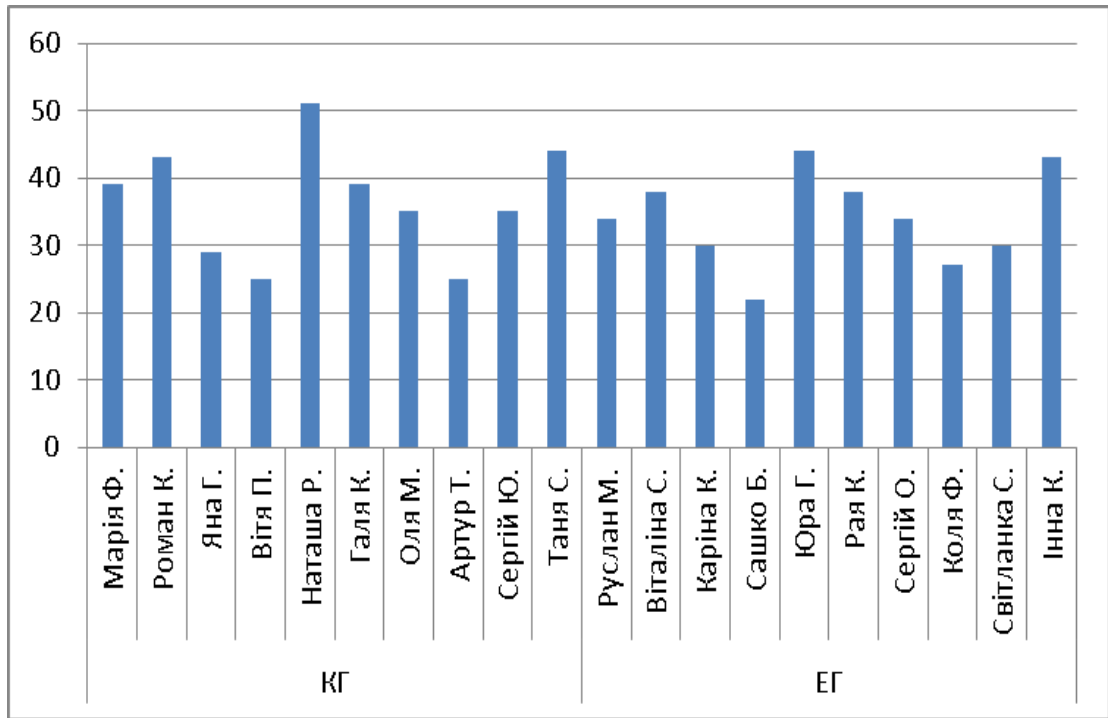
Багато дітей з ЗНМ зазнавали труднощів у самостійному складанні висловлювань на рівні простої закінченої фрази. У більшості дітей при цьому відзначалися помилки на вживання словоформ, порушення зв'язку слів у реченні, тривалі паузи з пошуком потрібного слова, порушення порядку слів. У 70% випробовуваних спостерігалось поєднання виражених в різному ступені труднощів смислового і синтаксичного характеру.

У відповідях дітей із ЗНМ відзначено поєднання зайвої емоційності, плутаності, якщо питання стосується емоційного переживання, яке відклалось у пам'яті і млявості, апатичності, односкладності відповідей, якщо питання не зачіпає чуттєвого досвіду дитини, складне для нього або нецікаве. Для відповідей характерні велика кількість повторів одних і тих же слів, вигуків, наявність аморфних, «розмитих» за змістом висловлювань, в яких лише віддалено простежується семантичний зв'язок з питанням, аграматизм, тривалі паузи, зісковзування на побічні теми, незакінчені висловлювання, надмірне використання жестів, міміки.

Результати дослідження лексичного компонента мовлення у дітей із

ЗНМ за методикою визначення рівня мовного розвитку дітей дошкільного віку О. Безрукової, О. Каленкової представлені в таблиці 2.1.

Рівень сформованості лексичного компонента мовлення дітей у ЕГ та КГ представлені на рис. 2.1.

Рисунок 2.1. Рівень сформованості лексичного компонента мовлення за методикою О. Безрукової, О. Каленкової

Таким чином, 69% (7 дітей) КГ та 38% (4 дітей) ЕГ мають середній рівень сформованості лексичної складової мовлення. Діти відчували труднощі при відповідях на деякі питання, не могли назвати назви деяких дитинчат тварин, незавжди вірно й правильно підбирали антоніми до заданих експериментатором слів, діти називали не всі запропоновані картинки, а також у дітей спостерігалися ускладнення в доборі прикметників і дієслів.

У 65% (6 дітей) ЕГ та у 25% (3 дітей) КГ – низький рівень сформованості лексичного компонента мовлення. Такі діти не успішно справлялися із запропонованими їм завданнями, вони мають менший за обсягом словниковий запас, діти намагалися заміщати слова, наприклад, вони

заміняли деякі слова жестами, у їхній мові спостерігалися часті паузи, а так само прохання про допомогу й підказку. Діти, які показали низький рівень розвитку лексики могли виконувати завдання тільки за допомогою педагога. В їхніх висловленнях була відсутня повнота й розгорнення, скорочувалися ознаки опису. Дітей з достатнім рівнем сформованості лексичного компонента у ЕГ та КГ не виявлено.

Лексична складова мовлення дітей із ЗНМ діагностувалась також за допомогою методики діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської.

Діагностика рівня сформованості лексичної сторони мовлення передбачала виявлення наявності у словнику слів-назв предметів, слів на позначення дій предмета та діяльності людей, слів на позначення ознак предмета, узагальнюючих слів, синонімів, антонімів, паронімів. Розглянемо особливості стану сформованості різних складових лексичного запасу.

Кількісний аналіз результатів діагностики наявності у словнику іменників, дієслів та прикметників дав підстави виявити такі показники:

- наявність слів-назв предметів зафіксовано на середньому рівні у 60 % дітей ЕГ, на низькому, відповідно, – у 40 % дітей ЕГ та КГ;

- наявність слів на позначення дій предмета та діяльності людей визначено на середньому рівні у 42% дітей ЕГ, на низькому – у 58 % (у КГ у 62 % дітей – середній рівень, у 39 % – достатній);

- наявність слів на позначення ознак предмета зафіксовано на середньому рівні у 42 % дітей ЕГ та 58% КГ, на низькому, відповідно, – у 59% дітей ЕГ та 41% КГ.

Достатній рівень виконання завдань ні в ЕГ, ні в КГ не зафіксовано.

Отримані дані свідчать, що у дітей із ЗНМ якісні і кількісні показники активного словника не відповідають віковій нормі. Особливих труднощів у них не виникало при називанні предметів, дій, ознак предметів, з якими вони мають досвід щоденної практичної взаємодії. Однак, зважаючи на те, що цей досвід є недостатнім, то і словник, особливо предикативний, є обмеженим і стереотипним.

Характерною особливістю більшості таких дітей виявлено незнання правильних назв, що призводить до неточного вживання слів, заміни слів за семантичними ознаками (дах – будинок, сляпка – одягати, комірець – сойочка, червоний – помідой). При називанні людей за професійною ознакою назви замінювалися описом дій (той, со їсти ваїть – кухар).

Зафіксовані заміни видових понять родовими і навпаки (іглашка – машинка, голубчик – ворона, муха – комар). При називанні дій тварин мали місце неточності, обумовленні невмінням виділити диференційні ознаки значення слова (іде – підходить, обходить, переходить, відходить; летить – відлітає, прилетіла, кружляє). Спостерігається сприйняття навколишньої дійсності переважно на чуттєвій основі, що призводить до утворення та використання синтагматичних асоціацій (мукає – корова, різати – ніжик, сміятися – радість). Все це вказує на несформованість семантичних полів у дітей п'ятого року життя із ЗНМ.

В процесі називання слів-ознак предмета вони потребували допомоги педагога, оскільки здебільшого обмежувалися одним словом, яке попередньо найчастіше використовувалось. При акцентуванні уваги на інших ознаках (Який їжак на дотик?) відповідали словосполученнями-описами (з коючками). Лише при наведенні уточнюючих запитань (Якщо є колючки, то він який?), називали відповідне слово-ознаку.

Наведені результати експериментального дослідження свідчать про збідненість словника дітей із ЗНМ, несформованість процесу активного використання слів різних частин мови в експресивному мовленні, труднощі в актуалізації словника, стереотипність використання сталих лексичних форм, несформованість семантичних полів.

Виявлення рівня навиків використання узагальнюючих слів продемонструвало наявність значних труднощів у дітей із ЗНМ.

Лише по 20 % дітей ЕГ та КГ показало середній рівень виконання завдання, у 80 % зафіксовано низький рівень.

Засвоєння абстрактного значення слова та його понятійної

співвіднесеності залишається недостатньо сформованим у дітей даної вікової групи. Виявлено, що діти в деяких випадках розуміють значення очікуваного узагальнюючого слова (те, що діти глаюца), виділяють загальні та найбільш істотні характеристики предметів, але саме слово в активному словнику відсутнє.

Про недостатню сформованість понятійної співвіднесеності слів свідчать труднощі у доборі дітьми слів на продовження семантичного ряду (жовтий, червоний,...; літак, поїзд,...; веселий, щасливий,...). Неточні відповіді свідчать про недостатність розуміння значення запропонованих понять.

При дослідженні особливостей розвитку лексико-семантичних явищ дітям пропонувалося підібрати слова-синоніми, антоніми в процесі бесіди («Яким словом можна замінити слово «машина»?) та слова – пароніми з опорою на стимульний матеріал («Назви, що намальовано на картинці»).

З'ясовано, що підібрані завдання є складними і викликали труднощі у дітей обох груп. Лише 20 % дітей ЕГ та 40% дітей КГ змогли підібрати слова-синоніми з допомогою дорослого (середній рівень), відповідно 80 % досліджуваних ЕГ та 60% дітей КГ виконали завдання на низькому рівні (утруднювалися у доборі слів при наявності розширеної допомоги).

Значні непорозуміння виникали при доборі іншого слова зі схожим значенням, оскільки найбільш поширеним було утворення синонімів шляхом додавання частки не- (сумний – невеселий). Зафіксовано ситуації, коли діти із ЗНМ не змогли підібрати жодного слова-синоніма, хоча широко використовувалася допомога педагога – ставилися навідні запитання, вимовлявся перший звук, мімічні підказки.

Добираючи антоніми до запропонованих слів, діти обох груп показали наступні результати: на середньому рівні у 40 % дітей ЕГ та 60% КГ, на низькому, відповідно, – у 60 % дітей ЕГ та 40% КГ.

Якісний аналіз отриманих результатів дав можливість виділити такі особливості проведення проби:

- замість нового слова називалося вихідне з додаванням заперечної частки не- (не мокий, не холодний, не доб'їй);
- називання слів-синонімів (говоїти – співати, казати);
- смислові заміни внаслідок недостатньої диференціації ситуативного зв'язку (високий – веїкий).

Не до всіх слів діти-логопати змогли навіть з допомогою дорослого підібрати антоніми. Зокрема, це стосувалося слів, що означають якості (твердий, свіжий), емоційні стани (сум, здивування).

Вважаємо, що неадекватне використання антонімів обумовлено недостатнім розумінням парадигматичних пар, в основі яких лежить елемент заперечення.

Так само складно було дітям обох груп правильно назвати малюнки, використовуючи слова-пароніми. Зафіксовані неточності звучання слів, обумовлені несформованістю звуковимови (сапка – сапка); незнання назв предметів, відсутність диференціації у їхньому називанні. Діти виконували завдання невпевнено, повільно, потребували підбадьорювання з боку дорослого. Відповіді довго обдумували, але все одно припускалися помилок.

Отримані результати вказують на значні порушення у використанні слів на позначення лексико-семантичних явищ мовленнєвої діяльності. В словнику дітей із ЗНМ мало узагальнюючих слів, рідко використовуються антоніми, а синоніми та омоніми практично відсутні.

Найбільше труднощів було зафіксовано при діагностуванні розуміння багатозначності і точності ймовірного вживання у певному лексичному сполученні. Мовленнєвий і демонстраційний матеріал добирався таким чином, щоб можна було з'ясувати розуміння дітьми основного значення слова та його відтінків у запропонованому словосполученні. Їм потрібно було підібрати декілька картинок до зазначеного слова.

Найбільша кількість правильних відповідей була зафіксована у зрозумілих для дітей сполуках, з якими вони мають досвід практичного оперування (закрити...вікно, книжку, двелі, койобку, очі; махати...луками,

листочками, плаполцем). Відповіді дітей супроводжувались руховими реакціями, які мали на меті переконати експериментатора у правильності їхнього вибору.

Труднощі виникали при відборі ймовірно правильних слів до словосполучень, які не були дітям близькі (гострий, горить). Зафіксовані відповіді (гостлий лижі, голить голова) засвідчили неадекватність вибору дітей, який вони не могли пояснити внаслідок недостатнього розуміння значення багатозначних слів.

Отже, отримані результати свідчать, що діти із ЗНМ не мають в своєму словниковому запасі розширеного розуміння значень великої кількості багатозначних слів, звужують його відносно слів, котрі їм близькі із невеликого життєвого досвіду, недостатньо розуміють значення багатозначних слів. В таблиці 2.3 представлені узагальнені результати дослідження сформованості лексичного компонента мовлення за методикою діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської.

Для діагностики сформованості граматичного ладу у дітей із ЗНМ був використаний II блок методики визначення рівня мовного розвитку дітей дошкільного віку О. Безрукової, О. Каленкової.

Таблиця 2.3

Результати дослідження сформованості лексичного компонента мовлення за методикою діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської

	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
ЕГ	-	40%	60%
КГ	-	40%	60%

Порушення граматичного ладу мови є у всіх обстежених нами дітей (100% ЕГ та КГ). В старших дошкільників спостерігаються аграмматизми при утворенні прикметників від іменників, в узгодженні іменників із числівниками. Є помилки пов'язані з перетворенням іменників з однини в множину. Зустрічаються порушення при спробах дитини утворювати слова, які виходять за рамки щоденної мовної практики. Так само існують проблеми в перенесенні словотворчих навичок на новий для дитини мовний матеріал. Дошкільники у своїй мові найбільш часто використовують прості речення.

У цілому можна констатувати факт, що в більшості дітей є присутня розгорнуте фразове мовлення, у якій яскраво спостерігаються елементи лексико-граматичного недорозвинення.

Для обстеження граматичного ладу мовлення дітей із ЗНМ також були застосовані діагностичні проби методики діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської. Кількісний аналіз вивчення результатів діагностики дав нам можливість говорити про уповільнений темп засвоєння граматичних форм, морфологічної та синтаксичної систем мови дітьми із ЗНМ: 100 % дітей ЕГ та КГ виконали завдання на низькому рівні.

У пробі на володіння прийменниками у мовленнєвій діяльності найбільш характерними були пропуск або заміна невідповідним прийменником (Хата росте дерево. Метелик під квіткою), невідповідність прийменника флексивному закінченню слова (Біля будці), відсутність прийменника при правильній формі іменника (Метелики літають квітами).

Підказки, які отримували діти від педагога, не бралися до уваги, що засвідчило повторне вживання помилкових варіантів. Вони не розуміли взаємообумовленості прийменника та флексії іменника, не сприймали їх як цілісну синтаксичну одиницю. В результаті мовленнєва діяльність набувала недовершеного, деформованого вигляду, з явними ознаками недорозвитку

складових компонентів. Навіть з допомогою дорослого діти не виконали на достатньому та середньому рівні жодного завдання. Це дає нам можливість зробити висновок про недостатню сформованість вживання прийменників дітьми із ЗНМ у мовленнєвій діяльності.

На основі аналізу результатів виконання серії діагностичних завдань, спрямованих на вивчення особливостей розуміння і вживання граматичних категорій роду, числа, відмінка і особи, можна зробити такі висновки:

1. У дітей із ЗНМ формування лексико-граматичної сторони мовлення відбувається із значними труднощами, зумовлюючи цим уповільнений темп засвоєння граматичних форм, морфологічної та синтаксичної систем мови.

2. Діти зазначеної групи використовують обмежену кількість прийменників, що супроводжується їхньою заміною або неправильним вживанням флексій. Це свідчить про недостатню сформованість розуміння та усвідомлення вибору прийменників, що проявляється у їхньому неадекватному використанні у мовленнєвій діяльності.

3. Значні труднощі зафіксовані в процесі відбору та подальшого вживання прийменниково-відмінкових конструкцій іменників, відмінкових закінчень іменників множини, узгодженні прикметників з іменниками в роді, числі та відмінку.

4. Діти із ЗНМ недостатньо володіють морфологічним складом слова, їм притаманні стійкі помилки у словотворенні.

Таким чином, аналіз результатів дослідження стану сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ дозволив з'ясувати, що у більшості дітей яскраво спостерігаються низький рівень розвитку лексико-граматичного компонента мовлення. Це ще раз підкреслює необхідність розробки методики формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ.

2.2. Освітнє корекційно-розвивальне середовище як засіб формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ

Створення розвивального середовища в дошкільних навчальних закладах є важливим напрямом удосконалення освітнього процесу, в дошкільному закладі мають бути створені такі умови, що забезпечуватимуть різнобічний розвиток дитини дошкільного віку, відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду [6]. Таким чином, освітнє середовище виступає основним засобом розвитку особистості дитини та джерелом її знань і досвіду.

Щоб виховання було ефективним, необхідно для кожної особистості створювати особливе розвивальне середовище, яке б встановлювало рівновагу між її реальними можливостями й природними потребами.

Одним із складових освітнього корекційно-розвивального середовища дошкільного закладу є логопедичний кабінет та приміщення вікової групи.

Зупинимось на описі саме таких складових корекційно-розвивального середовища дошкільного закладу.

Основне призначення логопедичного кабінету - створення необхідних умов для корекційного навчання.

Основні напрями роботи логопедичного кабінету:

- Створення корекційно-розвиваючого середовища та сприятливого психологічного клімату для забезпечення допомоги дітям з виправлення або послаблення наявних порушень;
- Проведення обстеження дітей з метою розробки індивідуальної програми розвитку;
- Проведення групових, підгрупових та індивідуальних корекційних занять;
- Надання консультативної допомоги педагогам, батькам;

В логопедичному кабінеті підбрані посібники, дидактичні ігри, ілюстративний матеріал за розділами корекційної роботи, у тому числі виготовлений своїми руками, обладнані куточки, що стимулюють мовленнєвий та особистісний розвиток дітей (ігри з буквами, словами, дидактичний матеріал для розвитку зв'язного мовлення; ігрові вправи на розвиток психологічної бази мовлення; ігровий матеріал для розвитку дрібної моторики; наочний дидактичний матеріал для навчання первісним навичкам читання; навчально - наочні посібники для розвитку пізнавальної діяльності; комплекси ігрових вправ для розвитку мимічної мускулатури).

Навчально-методичне забезпечення логопедичного кабінету в досліджуваному закладі складається з навчальних програм, підручників, навчальних та методичних посібників, навчально-наочних посібників, ігор, конструкторів, матеріалів для розвитку тонкої моторики, іншого навчального обладнання необхідного для роботи з дітьми із ЗНМ, яке відповідає навчально-корекційним завданням, віковим особливостям розвитку й рівню загальноосвітньої підготовки дітей.

Логопедичний кабінет оснащений:

1. Посібниками та матеріалами:

- для розвитку мислення, пам'яті, уваги, уявлення, фантазії, тонкої моторики, фізіологічного дихання, звуковимови;
- для навчання грамоті; попередження й подолання дисграфії та дислексії; формування лексики, граматичного строю мовлення, зв'язного мовлення та ін.

2. Систематизованим ілюстративним матеріалом, який відповідає лексичним темам:

- предметні, сюжетні малюнки, серії картинок, картинки з діями та ін.

3. Картотекою:

- словесних, пальчикових ігор, ігор на розвиток комунікативних здібностей, віршів, загадок, чистомовок, скоромовок, текстів для

автоматизації звуків та ін.

4. Розвивальним матеріалом:

– криптограми, анаграми, ребуси, шаради, головоломки та ін.

5. Матеріалами дитячої мовленнєвої творчості: оповідання, історії, журнали, казки, вірші та ін.

Для розвитку використовуються всі види ігрової діяльності. Кабінет вчителя-логопеда складається з кількох зон:

- Зона консультативної роботи;
- Зона організаційно-плануючої діяльності; допомагає ефективно організувати професійну діяльність.
- Зона діагностики і коректувальної роботи. Стимулює психічну активність дітей. Тут розташовані столи для діагностики та індивідуальної корекції дітей. Зона обладнана шафами з дидактичними матеріалами, розвиваючими іграшками та іграми, спеціально підібраними з урахуванням вікових особливостей дітей, а також у відповідності з напрямками корекційно-розвиваючої роботи. Ця зона сприяє зосередженості і концентрації уваги дітей.
- Зона корекції звуковимови; обладнана настінними дзеркалами, методичними посібниками, необхідними при автоматизації і диференціації поставлених звуків.
- Зона ігрової терапії. Арт-терапевтична майстерня. Основна техніка - арт-терапія, що об'єднує групу напрямів, заснованих на мистецькій діяльності учасників, включаючи образотворче мистецтво, музику. Мета організації і роботи арт-терапевтичної майстерні - створення ефективних умов для психологічного супроводу освітнього процесу в ЗДО, збереження психічного здоров'я вихованців.

Корекційно-розвивальне середовище створюється в груповій кімнаті організоване з урахуванням принципу інтеграції освітніх областей. Добір матеріалів і обладнання здійснений для тих видів діяльності дитини, які найбільшою мірою сприяють розв'язанню розвиваючих завдань (ігрова,

продуктивна, пізнавально-дослідницька, комунікативна, трудова, музично-художня), а також для організації рухової активності протягом дня.

Це дозволяє дітям у вільний час займатися у відповідності зі своїми інтересами й бажаннями, не заважаючи один одному, різними видами діяльності: фізкультурою, музикою, малюванням, конструюванням, експериментуванням. Вони можуть слухати запис улюбленої казки, розглядати альбоми й книги розфарбовувати в книгах - розфарбовках і т.д.

При організації середовища групи враховані санітарно - гігієнічні норми, тобто вимоги до меблів, предметів побуту, ігрового обладнання, навчальних посібників.

Розвиваюче середовище створюють і самі педагоги, своїми руками.

Усі куточки виконані в сучасному стилі:

- Фізкультурно-оздоровчий куточок
- Дошка творчості
- Куточок природи
- Куточок морально - патріотичного виховання
- Музично-театральний куточок
- Куточок дидактичних ігор: ігри на розвиток сенсорики, ігри на розвиток елементарних математичних уявлень, ігри на розвиток мовлення дітей.

- Художньо - естетичний куточок
- Куточок пізнавально-дослідницької діяльності
- Книжковий куточок
- Куточок ігрової діяльності
- Куточок конструктивних ігор
- Мовний куточок

Мовний куточок у логопедичній групі – частина предметно - розвиваючого середовища.

Корекційний куточок являє собою спеціально обладнаний простір для ігор поодиноці або невеликими групами, а також корекційних занять.

У його обладнання входять: етажерки для ігрового й дидактичного матеріалу, стіл, стілець, велике дзеркало, ігровий, дидактичний і наочний матеріал, що стимулює мовну діяльність і мовне спілкування дітей.

При доборі складових мовного куточка

враховуються: -наповнюваність куточка;

-різноманітність матеріалів;

-вікові й індивідуальні особливості дітей, структура мовних порушень; доступність;

-системність;

-естетика оформлення.

В основу мовного куточка входить ігровий і дидактичний матеріал, спрямований на розвиток: фонематичного слуху; подиху; повітряного струменя; артикуляційної моторики; правильної звуковимови; словника; фразової мови; дрібної моторики пальців рук; звукового аналізу й синтезу складів і слів.

Зміст визначається в строгій відповідності із програмою, фізіологічними й психолого-педагогічними особливостями формування мовлення дітей із ЗНМ. Добір ігрового й дидактичного матеріалу здійснюється логопедом і вихователем спільно, що робить їхню взаємодію не формальною, а дуже тісною і плідною.

Матеріал, що розміщений в корекційному куточку, носить багатофункціональний характер, використовується в різних цілях.

Ігри підібрані в порядку наростаючої складності, спрямовані на розвиток і корекцію мови й позамовних психічних процесів, що становлять психологічну базу мовлення.

Дидактичне оснащення підбирається для рішення корекційних завдань, а також задовольняє потреби актуального, найближчого, розвитку дитини і її саморозвитку. Систематично здійснюється зміна дидактичних посібників.

Створюючи корекційно-розвиваюче середовище групи, педагоги

враховували комфорт і естетику обстановки, адже оформлення повинне бути привабливим для дітей і викликати в них прагнення до самостійної діяльності.

Обладнання куточка влючає:

1. Набори іграшок і картинок для класифікації по темах.
  2. Різні види букв, абетки: магнітна, сенсорна, паперова, логопедичні кубики, абетка в кубиках, склади слово, книги
  3. Картинки й іграшки для асоціативного запам'ятовування букв
  4. Бібліотека
  5. Різні предметні, сюжетні картинки для складання речень і розповідей: "Історії в картинках", "Що спочатку, що потім" тощо.
  6. Дидактичні ігри на розвиток мовлення дітей:
    - фонематичного слуху й сприйняття: картотека+картотека роздрукована, "Звуки на всі руки", "Дзвінкий і глухий", "У світі звуків";
    - збагачення словника: "Короткі слова", "Антоніми", "Маленькі слова", "Протилежності", "Багато",
    - формування лексико-граматичного ладу: картотека ігор+"Ігри на узгод"
1. Ігри й вправи на словозміну: учать правильно вживати відмінкові форми: "Чого не стало?", "Парні картинки" і ін.; правильно погоджувати прикметники з іменниками в роді, числі, відмінку й координувати з дієсловами й прийменниками. ("Який, Яка, Яке?", "Хто що робить?", "Відгадай, що це?", "Розкажи про предмет").
  2. Ігри й вправи на словотвір: утворення назв дитинчат тварин, назв професій, назв посуду; утворення однокореневих слів, "Склади слово", "Вилікуй слово"
  3. Ігри й вправи на вдосконалювання синтаксичної сторони мови: спеціальні ігри й вправи: "Закінчи речення", "Доповни речення" і ін.
  4. Мовні ребуси, кросворди, шаради, загадки.

5. Семантичні поля:

Комплекс асоціацій, що виникає навколо одного слова, називається "семантичним полем" (А. Лурія). Наявність "семантичного поля" і дозволяє швидко робити відбір слів у процесі спілкування. А якщо ми забули слово, і воно як би перебуває "на кінчику язика", ми шукаємо його серед "семантичного поля". Але дитина не здатна відразу змодельовати об'ємне семантичне поле. Формування їх іде поступово. Спочатку моделюється невелике поле. Пов'язане з певною ситуацією, потім воно розширюється.

Завдяки "семантичному полю" дитина легко актуалізує, пригадує й запам'ятовує нові слова. При цьому йде систематизація значень слів дієслів, прикметників, прислівників, іменників, якими так бідна мова дітей.

6. Різні види театрів: пальчиковий, тіньовий, настільний, рукавичний, по казках на фланелеграфі

7. Сенсомоторні ігри

8. Картотеки гімнастик: пальчикова, дихальна, артикуляційна, для очей, масаж пальців рук.

Куточок оформлений так щоб дітям було затишно й комфортно. Багато матеріалу зроблено своїми руками.

Отже, спостереження показало, що в логопедичному кабінеті та груповій кімнаті створено умови корекційно-розвиваючого середовища для формування лексико-граматичного складу мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Висновки до другого розділу

З метою вивчення сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ, проведено констатувальний експеримент. Експериментальна робота реалізувалась в межах 3-х етапів: підготовчого, власне експерименту, обробки та аналізу результатів.

Оцінювання лексичної сторони мовлення проводиться за такими

основними критеріями: сформованість певних рівнів лексичних узагальнень, розуміння значення слова та здатност до використання лексичних одиниць. Нормативним показником розвитку граматичної системи мови є засвоєння і володіння дитиною з нормальним мовленнєвим розвитком наступних граматичних форм: числових форм іменників, дієслів, прикметників; відмінкових закінчень іменників і прикметників; особових форм дієслів; родових форм дієслів, прикметників; видових категорій дієслів тощо.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу з проблеми формування усного мовлення, ми дійшли висновку, що рівень розвитку словникового запасу та граматичної будови мовлення визначається в залежності від активності та самостійності виконання завдань.

Відтак, у залежності від правильності і самостійності оцінювалося виконання завдань за трьома рівнями: достатній, середній та низький.

Аналіз результатів дослідження стану сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ дозволив з'ясувати, що у більшості дітей яскраво спостерігаються низький рівень розвитку лексико-граматичного компонента мовлення. Це ще раз підкреслює необхідність розробки методики формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ.

Дослідження освітнього корекційно-розвивального середовища ЗДО за допомогою спостереження показало, що в логопедичному кабінеті та груповій кімнаті створено належні умови для формування лексико-граматичного складу мовлення дітей 5-6 років із ЗНМ.

РОЗДІЛ ІІІ. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗНМ

3.1. Обґрунтування принципів та методів формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ

Основними принципами корекційній роботі щодо формування лексико-граматичної складової мовлення дітей 5-6 років були виділені: загальнодидактичні: системності, комплексності, наочності, доступності; індивідуального підходу, диференційованого підходу до формування усного мовлення, врахування зони актуального та найближчого розвитку дитини.

Для мовленнєвого розвитку дошкільників важливою умовою є створення корекційно-розвивального мовленнєвого середовища.

Під мовленнєвим корекційно-розвивальним середовищем розуміємо особливим способом організоване предметне оточення, що впливає на розвиток усіх сторін мови дитини. Організоване мовне середовище спрямоване на активне пізнавальня навколишнього світу. Вплив середовища на розвиток особистості великий. Кожен тематичний куточок у групі повинен нести багатофункціональний характер: легко трансформуватися, враховувати вік дітей і обов'язково слугувати розвитку мовлення дитини.

Мовне середовище повинне сприяти уточненню, розширенню й конкретизації мовних уявлень. Правильно організоване корекційно-розвиваюче середовище дає дитині почуття комфорту, захищеності, допомагає розвитку її особистості, стимулює пізнавальну й мовну активність, уяву, спонукає до гри. Корекційно-розвиваюче середовище повинно бути відкритим й незамкнутим, здатним до зміни, коректування й розвитку, мати розвиваючий та розвивальний характер. Педагог постійно поповнює й оновлює кабінет дидактичними матеріалами, наочністю, посібниками й ігровим матеріалом.

Мовне предметно-розвиваюче середовище повинно відповідати таким психолого-педагогічним критеріям: багатофункціональність,

трансформованість, модульність, варіативність по змісту й функціональним можливостям.

Насичене мовленнєве середовище сприяє активізації мовленнєвої мотивація дитини. Наявність мотивації мовлення означає, що в дитини не тільки є думки й почуття, які можуть бути виражені нею, але, що їй хочеться ними поділитися, тобто в неї є внутрішнє спонукання до того, щоб висловити свої думки й почуття [20]. Науковці стверджують, що мотив є найважливішим компонентом у структурі мовної діяльності. Від нього залежить і якість мови, успішність мовлення дитини. У повсякденному спілкуванні мотиви визначаються природними потребами дитини у враженнях, в активній діяльності, у визнанні й підтримці. Як відзначають психологи - позитивна мотивація мовлення підвищує ефективність занять. Істотним завданням є формування педагогом позитивної мотивації для кожної дії дитини в процесі навчання, а також організація ситуацій, що активізують потребу в спілкуванні. Також тут важливо враховувати вікові особливості дошкільників, застосовувати різні, захоплюючі для дитини прийоми, що активізують їхню мовну активність і ініціативність і сприяють розвитку творчих мовних умінь і навичок [2, с. 58].

Наявність мотивації мовлення означає, що в дитини є внутрішнє спонукання до того, щоб висловити свої думки, і воно впливає на перехід зразків у власне активне мовлення дитини. Це буває в невимушеній, природній обстановці спілкування [2, с. 13].

Мовленнє корекційно-розвивальне середовище потребує систематичного науково-методичне забезпечення для надання методичної допомоги як педагогам, такі батькам; вивчення, узагальнення, формування й поширення позитивного педагогічного досвіду.

Одним із завдань корекційного-розвивального середовища є впровадження інноваційних методів навчання розвитку мовлення дошкільників із ЗНМ.

Для формування лексико-граматичної складової мовлення дошкільників із ЗНМ необхідна активізація творчого потенціалу педагогів, впровадження нових технологій і інновацій. Однією з таких інновацій може бути застосування елементів арт-терапії.

Арт-терапія має ряд переваг перед іншими - заснованими винятково на вербальній комунікації - формами психотерапевтичної роботи.

1. Арт-терапія практично не має обмежень у використанні, кожна людина (незалежно від свого віку, культурного досвіду і соціального положення) може брати участь в арт-терапевтичній роботі, тому немає підстав говорити про протипоказання.

2. Арт-терапія є засобом переважно невербального спілкування, і це робить її особливо цінною для тих, хто недостатньо добре володіє мовленням, відчуває складнощі у словесному описі своїх переживань. Символічна ж мова є однією з основ мистецтва, дозволяє людині більш точно висловити свої переживання, по-новому поглянути на ситуацію і знайти завдяки цьому шлях до їх вирішення.

3. Образотворча діяльність є потужним засобом зближення людей, своєрідним мостом між фахівцем і учасником арт-терапевтичного процесу, що є цінним при обговоренні складних і делікатних питань.

4. Продукти творчої діяльності є об'єктивним свідченням настроїв, думок, переконань людини, що дозволяє їх використовувати для динамічної оцінки стану, проведення відповідних досліджень і зіставлень. Інтерес до арт-терапевтичних методів відображає потребу сучасної людини в більш природних, комплексних способах оздоровлення і гармонізації, в яких провідну роль відіграють розум і почуття, тіло і дух, чоловіче і жіноче. Арт-терапія ґрунтується на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції і зцілення, і в більшості випадків викликає у людей позитивні емоції, допомагає подолати апатію, сформувати активну життєву позицію.

В останні роки арт-терапія все більше включається в корекційно-

розвивальний процес в спеціальних освітніх установах для дітей з різними варіантами порушень розвитку і дає позитивні результати. Сучасні дослідження в спеціальній психології і педагогіці об'єктивно підтверджують позитивний вплив мистецтва на дітей з різними відхиленнями у розвитку.

В даний час арт-терапія в широкому розумінні включає в себе: ізотерапію (лікувальний вплив засобами зображувального мистецтва: малюванням, ліпленням, декоративно-прикладним мистецтвом і т. д.); бібліотерапію (лікувальний вплив читанням); імаготерапію (лікувальний вплив через образ, театралізацію); музикотерапію (лікувальний вплив через сприйняття музики); вокалотерапія (лікування співом); кінезітерапію (танцтерапія, хореотерапія, корекційна ритміка - лікувальний вплив рухами) т. д.

Соціально-педагогічне спрямування корекційної роботи з дітьми з проблемами за допомогою мистецтва здійснюється двома шляхами:

- шляхом виховання здатності естетично сприймати дійсність як безпосередньо в житті, так і через витвори мистецтва;
- шляхом діяльності, пов'язаної з мистецтвом (художньо-мовленнєвої, музичної, образотворчої, театралізовано-ігрової).

Вибір цілей і спрямованості арт-терапевтичної роботи з дітьми, які мають порушення в розвитку, визначаються такими принципами, сформульованими А. Леонтьєвим, Л. Виготським, А. Венгер, Д. Ельконіна, Г. Бурменської, О. Карабанової:

- принцип системності арт-терапевтичної занять;
- принцип гуманістичної спрямованості арт-терапевтичної процесу, який визначає необхідність гармонійного поєднання цілей суспільства і особистості, орієнтацію арт-терапевтичної процесу на особистісні можливості дитини, її інтереси і потреби;

Отже, необхідно відзначити, що корекційно-розвивальне мовленнєве середовище сприяє формуванню та корекції мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Створюючи умови для мовленнєвого

розвитку дошкільника, педагог допомагає дитині вдосконалити своє мовлення, спілкування з однолітками й дорослими людьми.

3.2 Методика формування лексико-граматичної сторони мовлення дітей із ЗНМ

Нами було проведено дослідження, присвячене вивченню особливостей розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Результати дослідження показали, що корекційна робота з розвитку мовлення, формування лексико-граматичної сторони мовлення старших дошкільників потребує вдосконалення, зокрема за допомогою засобів арт-терапії.

Була розроблена психокорекційна програма (за І.Манойленко), в яку увійшли заняття з розвитку мовлення старших дошкільників із ЗНМ з використанням засобів арт- терапії.

У таблиці 3.1 описані корекційні завдання і теми занять в залежності від етапу роботи.

Таблиця 3.1

План корекційної роботи з дітьми з ЗНМ з використанням засобів мистецтва та ігрових технологій

№	Блоки роботи і теми занять	Завдання
І етап	Орієнтувальний (2 заняття)	Психокорекційні завдання:
	№ 1. Знайомство	• встановлення емоційно-позитивного контакту з дітьми;
	№ 2. Мій автопортрет	• орієнтування дітей в обстановці ігрової кімнати і правилах взаємодії з однолітками і дорослим;
		• знайомство з учасниками групи, встановлення первинних взаємин в групі; • формування позитивного ставлення до образу «Я».

		<p>Корекційно-педагогічні завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знайомство з різними художніми матеріалами та їх образотворчими можливостями; • розвиток дрібної і загальної моторики; • уточнення уявлень про основні кольори, величину (довжину ліній) і фактуру матеріалів; • збагачення словника прикметниками-назвами основних кольорів і величини зображень, фактури матеріалів; • розвиток фразового мовлення.
II етап	Розвиток комунікативних функцій (2 заняття)	<p>Психокорекційні завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • формування почуття приналежності до групи і позитивного ставлення до однолітків;
	<i>№ 3. Колективний малюнок «Безлюдний острів».</i>	• формування умінь розрізняти і порівнювати різні емоційні стани, визначати їх характер (приємно / неприємно, страшно, радісно, дивно, сумно);
	<i>№ 4. Настрій моєї ляльки-автопортрета</i>	• формування умінь розуміти власний емоційний стан, виражати свої почуття розпізнавати почуття інших людей через міміку, жести, виразні рухи і інтонації;
		• розвиток вербальних і невербальних навичок спілкування.
		<p>Корекційно-педагогічні завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розвиток дрібної і загальної моторики; • розвиток образного і вербально-логічного мислення; • розвиток зорової та слухової пам'яті; • закріплення досвіду плавного виразного висловлювання.
III етап	Робота з емоційними труднощами (6 занять)	<p>Психокорекційні завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • підвищення загального рівня емоційних переживань дітей;
	<i>№ 5. Чарівний сон</i>	• зняття емоційної напруги;
	<i>№ 6. Страхи моєї ляльки-автопортрета</i>	• уточнення особливостей поведінки дітей в різних психотравмуючих ситуаціях;
	<i>№ 7. Намалюй свій страх</i>	• корекція негативізму і агресивної поведінки;
	<i>№ 8. Казка про вередливе дельфінятко і чарівні водорості</i>	<ul style="list-style-type: none"> • робота з почуттями і переживаннями, пов'язаними з минулим негативним емоційним досвідом; • формування моделі доброзичливої поведінки з дорослими і однолітками;

	<i>№ 9. Зліпи з глини свій страх і зруйнуй його</i>	<ul style="list-style-type: none"> • формування адекватного ставлення до мовленнєвого дефекту;
	<i>№ 10. Казка про дітей, які боялися говорити</i>	<ul style="list-style-type: none"> • корекція і профілактика страху розмовляти; • фіксація позитивних переживань успіху і перемоги в ситуації подолання страху. <p>Корекційно-педагогічні завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розвиток основних танцювальних рухів; • знайомство з глиною; • збагачення словника словами-назвами основних емоцій; • формування інтонацій і мімічного малюнка, що відповідають основним емоціям; • розвиток фразової мовлення.
IV етап	Конструктивно-формуючий етап (4 заняття)	Психокорекційні завдання: <ul style="list-style-type: none"> • нормалізація самооцінки і формування позитивного образу «Я»;
	<i>№ 11 Я і мої кривдники</i>	<ul style="list-style-type: none"> • підвищення почуття впевненості в собі;
	<i>№ 12. Допоможи домалювати мій малюнок</i>	<ul style="list-style-type: none"> • навчання взаємодії в групі; • формування навичок соціальної поведінки;
	<i>№ 13. Послухай музику і намалюй її настрій</i>	<ul style="list-style-type: none"> • розширення поведінкового репертуару і навичок спілкування;
	<i>№ 14. Я зараз, я в майбутньому</i>	<ul style="list-style-type: none"> • зняття емоційної напруги;
		<ul style="list-style-type: none"> • формування «емоційної децентрації» - здатності сприймати і враховувати в своїй поведінці емоційні стани, бажання і інтереси партнерів по спілкуванню; • формування адекватних способів емоційного реагування та поведінки в психотравмуючих ситуаціях; • навчання навичкам релаксації; • формування здатності до довільної саморегуляції емоційних переживань і поведінкових реакцій. <p>Корекційно-педагогічні завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розвиток вербально-логічного мислення • розвиток зорової пам'яті • розвиток інтонаційної і мелодійної сторони мовлення; • розвиток фразової і зв'язного мовлення. • закріплення досвіду плавного виразного висловлювання.
V	Узагальнювально-	Психокорекційні завдання:

етап	закріплюючий (1 заняття)	• розвиток навичок позитивної комунікації;
	<i>№ 15. Малюємо мандалу</i>	• розвиток вміння висловлювати свій емоційний стан кольором;
		• узагальнення сформованих адекватних способів емоційного реагування та поведінки в психотравмуючих ситуаціях;
		• формування передумов емоційного контролю і стримування негативних емоцій;
		• перенос нового позитивного емоційного досвіду в реальне життя.
		Корекційно-педагогічні завдання:
		• розвиток зорової пам'яті;
		• розвиток предметного малюнка і передумов сюжетних зображень;
		• розвиток образного мислення;
		• розвиток інтонаційної сторони мовлення;
		• розвиток зв'язного монологічного мовлення.

Структура занять із дошкільниками із ЗНМ

Вступна частина

Цілі: підготувати дітей до спільної роботи; сконцентрувати їх на занятті; встановити довірчий емоційний контакт з дітьми; зняти напругу і рухову активність.

Зміст:

1) ігри знайомство дітей один з одним і психологом («Візьми м'яч і назви своє ім'я», «Знайди у сусіда червоний колір і доторкнися до нього»,

«Розкажи про свій настрій», «Познайом усіх зі своєю пальчиковою лялькою» і т. д .)

2) танцювально-рухові ігри під музику («Ганчіркові ляльки», «В магазині іграшок», «Повтори мій танець», «Танець маленьких гномиків», «Танець осіннього листя» і т. д.)

3) рухові ігри («Море хвилюється раз», «Відгадай, в кого я перетворився» і т. д.)

4) ігри-перетворення, вправи для зняття м'язових зажимів і

зниження рухової активності («Я повітряна кулька», «Я добрий / злий хлопчик», «Я ганчіркова / дерев'яна лялька» і т. д.)

Основна частина

Цілі: розвиток і корекція емоційно-особистісної сфери дошкільнят і подолання емоційних труднощів; релаксація і створення позитивного настрою; розвиток комунікативних навичок спілкування і рефлексії; розвиток мовленнєвої та пізнавальної функцій.

1) *Зміст:*

Завдання по ізотерапії:

- намалюй себе;
- намалюй себе зараз і в майбутньому;
- намалюй свій страх і трансформуй його;
- намалюй свою сім'ю;
- я і мої кривдники;
- допоможи домалювати малюнок сусідові;
- спільний малюнок дітей «Безлюдний острів»;
- виставка малюнків «Чим тобі сподобався чужий малюнок?»;
- намалюй мандалу;
- малювання прослуханих казок;
- зліпи з глини свій страх і розвали його.

2) Завдання з використанням лялькотерапії

• створюємо ляльку-автопортрет з пластиліну та іграшки з «Кіндер-сюрпризів»

- присвоюємо своїй ляльці ім'я і робимо настрій;
- розповідаємо про свою ляльку і її настрої;
- розповідаємо про страхи своєї ляльки.

3) Завдання з використанням казкотерапії:

- слухаємо казки, спрямовані на розвиток саморегуляції;
- слухаємо казки, спрямовані на усвідомлення свого дефекту і прийняття його, зменшення страху розмовляти;

- слухаємо казки, спрямовані на нормалізацію дитячо-батьківських відносин.

4) Завдання з використанням драмотерапії:

- покажи героя казки, яку ми прослухали;
- колективне створення і програвання прочитаної казки;
- обговорення прослуханих казок.

5) Завдання з використанням музикотерапії:

- прослухай музику моря і уяви, що ти на морі (чарівний сон);
- послухай музику і намалюй її настрої.

Завершальна частина

Цілі: закріплення позитивного настрою отриманого на занятті; організація консультативно-просвітницьких бесід з батьками.

Зміст - ігрові вправи для підвищення самооцінки:

- організація виставки дитячих малюнків (який малюнок тобі подобається і чому);
- демонстрація малюнків і продуктів діяльності батькам.
- обговорення психологічних особливостей дітей із ЗНМ і умовами усунення даного порушення; прийняття своєї дитини такою, якою вона є і її мовленнєвого порушення

3.3. Оцінка ефективності формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ

Мета контрольного етапу експерименту – оцінити ефективність корекційно-розвивальної програми з розвитку лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ .

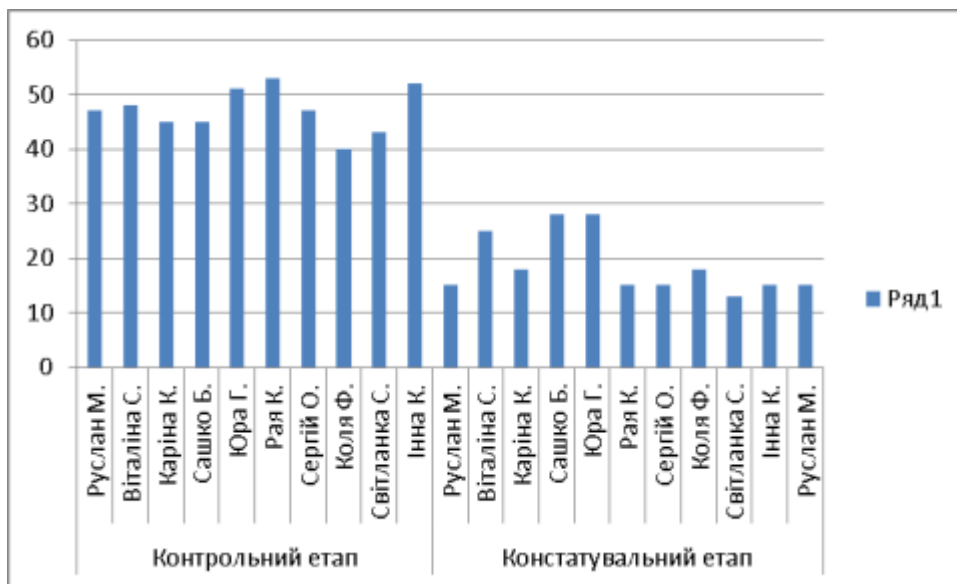
Для оцінки результатів корекційної програми були використані ті ж методики дослідження розвитку мовлення, які підібрані на етапі констатувального експерименту. Результати дослідження лексичного

компонента мовлення у дітей із ЗНМ за методикою визначення рівня мовного розвитку дітей дошкільного віку О. Безрукової, О. Каленкової

За результатами дослідження бачимо, що в КГ рівень сформованості лексико-граматичної сторони мовлення дітей не змінився, тоді як в ЕГ 100% дітей тепер мають середній рівень. Діти відчували труднощі при відповідях на деякі питання, не могли назвати назви деяких дитинчат тварин, не завжди вірно й правильно підбирали антоніми до заданих експериментатором слів, діти називали не всі запропоновані картинки, а також у дітей спостерігалися ускладнення в доборі прикметників і дієслів.

Динаміка рівня сформованості лексичного компонента мовлення дітей уЕГ представлена на рис. 3.1.

Рисунок 3.1. Динаміка рівня сформованості лексичного компонента мовлення дітей уЕГ за методикою О. Безрукової, О. Каленкової

Дітей з достатнім рівнем сформованості лексичного компонента уЕГ та КГ не виявлено.

Лексична складова мовлення дітей із ЗНМ діагностувалась також за допомогою методики діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської.

Діагностика рівня сформованості лексичної сторони мовлення передбачала виявлення наявності у словнику слів-назв предметів, слів на позначення дій предмета та діяльності людей, слів на позначення ознак предмета, узагальнюючих слів, синонімів, антонімів, паронімів. Розглянемо особливості стану сформованості різних складових лексичного запасу.

Кількісний аналіз результатів діагностики наявності у словнику іменників, дієслів та прикметників дав підстави виявити такі показники:

- в КГ показники залишились без змін;
- наявність слів-назв предметів зафіксовано на середньому рівні у 100 % дітей ЕГ;
- наявність слів на позначення дій предмета та діяльності людей визначено на середньому рівні у 54% дітей ЕГ у 42% – достатній, і у 8% низький;
- наявність слів на позначення ознак предмета зафіксовано на середньому рівні у 84 % дітей ЕГ та на достатньому, відповідно, у 14% дітей ЕГ.

Отримані дані свідчать, що в в ЕГ показники сформованості лексичної складової мовлення зросли у всіх дітей.

В таблиці 3.3 представлені узагальнені результати дослідження сформованості лексичного компонента мовлення за методикою діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської.

Таблиця 3.3

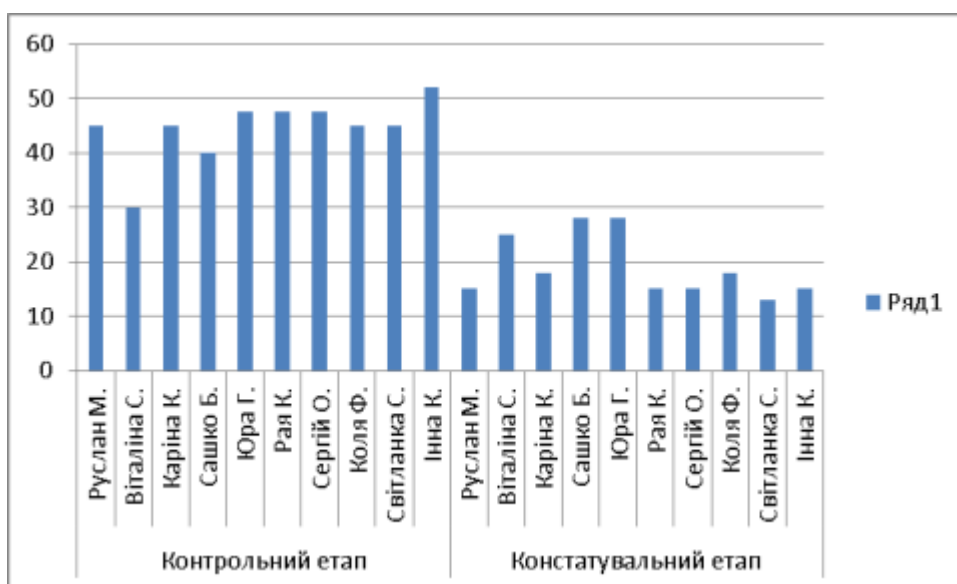
Результати дослідження сформованості лексичного компонента мовлення за методикою діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської

	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
ЕГ	16%	76%	8%
КГ	10	61%	29%

Для діагностики сформованості граматичного ладу у дітей із ЗНМ був використаний II блок методики визначення рівня мовного розвитку дітей дошкільного віку О. Безрукової, О. Каленкової.

Як показали результати контрольного зрізу – в КГ показники сформованості залишились без змін, в той час, як в ЕГ 90% опитаних мають тепер середній рівень сформованості і лише 10 % (1 дитина) – низький.

Динаміка сформованості граматичної сторони мовлення в ЕГ представлено на рис. 3.2.

Рисунок 3.1. Динаміка рівня сформованості граматичного компонента мовлення дітей у ЕГ за методикою О. Безрукової, О. Каленкової

Для обстеження граматичного ладу мовлення дітей із ЗНМ також були застосовані діагностичні проби методики діагностики мовленнєвого розвитку І. Брушневської.

Аналізуючи отримані після закінчення корекційної роботи результати, можна відзначити зростання показників. Кількісний аналіз

вивчення результатів діагностики дав нам можливість говорити про покращення темпу засвоєння граматичних форм, морфологічної та синтаксичної систем мови дітьми із ЗНМ в ЕГ: 20 % дітей ЕГ та КГ виконали завдання на низькому рівні. На середньому рівні завдання виконали 80% ЕГ.

Підводячи підсумок експериментальної роботи, можна відзначити, що, активне включення дитини передшкільного віку в корекційне розвивальне середовище сприяє ефективному розвитку мовлення старших дошкільників із ЗНМ.

Отже, можна констатувати, що є позитивна динаміка в результаті проведення експериментальної корекційної програми з розвитку мовлення у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ. Таким чином, розроблена нами програма корекційної роботи дійсно ефективна.

Висновки до третього розділу

В третьому розділі була складена корекційна програма для формування лексико-граматичної сторони мовлення дітей 5-6 років із ЗНМ, яка мала завдання - активне залучення дітей передшкільного віку до мовного корекційно-розвивального середовища.

Корекційно-розвиваюче мовленнєве середовище сприяє активізації мовленнєвої мотивації дитини із ЗНМ; для активізації корекційної роботи педагогів необхідно науково-методичне забезпечення педагогів і батьків, впровадження інноваційних методів навчання в розвитку мовлення дошкільників із ЗНМ.

Для формування лексико-граматичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ була розроблена психокорекційна програма, в яку увійшли заняття з розвитку мовлення з використанням засобів арт-терапії.

Метою контрольного експерименту було оцінити ефективність корекційно-розвивальної програми з розвитку мовлення старших

дошкільнят ізЗНМ .

Для оцінки результатів корекційної програми були використані ті ж методики дослідження розвитку мовлення, як і на етапі констатувального експерименту.

На підставі отриманих даних можна зробити висновок про те, що спеціальна корекційна програма з розвитку мовлення у дітей дошкільного віку з ЗНМ дозволила подолати ряд специфічних особливостей усіх компонентів мовлення. Це підтверджується отриманими в ході дослідження позитивними результатами.

Підводячи підсумок експериментальної роботи, можна відзначити, що, цілеспрямоване предметно-розвивальне середовище сприяє ефективному розвитку мовлення старших дошкільників із ЗНМ.

ВИСНОВКИ

У першому розділі було теоретично обґрунтовано проблему формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ. Було з'ясовано таке.

Поняття «загальне недорозвинення мовлення» (ЗНМ) займає особливе місце у понятійно-термінологічній системі, терміном «недорозвинення мовлення» позначають низький рівень сформованості тої чи тої мовленнєвої функції або ж мовленнєвої системи в цілому.

За визначенням Р. Левіної, під загальним недорозвиненням мовлення у дітей з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом слід розуміти таку форму мовленнєвої аномалії, при якій порушено формування всіх компонентів мовленнєвої системи, що відносяться як до звукової, так і до смислової сторін мовлення в їх єдності (звукової структури, фонематичних процесів, лексики, граматичного ладу, смислової сторони мовлення).

У аналізі мовленнєвого порушення ЗНМ знаходить відображення тісний взаємозв'язок всіх компонентів мовлення, але разом з тим підкреслюється можливість подолання цього відставання, перехід на якісно більш високі рівні мовленнєвого розвитку.

З метою вивчення сформованості лексико-граматичної сторони мовлення у дітей 5-6 років із ЗНМ, проведено констатувальний експеримент. Експериментальна робота реалізувалась в межах 3-х етапів: підготовчого, власне експерименту, обробки та аналізу результатів.

Оцінювання лексичної сторони мовлення проводиться за такими основними критеріями: сформованість певних рівнів лексичних узагальнень, розуміння значення слова та здатність до використання лексичних одиниць.

Нормативним показником розвитку граматичної системи мови є засвоєння і володіння дитиною з нормальним мовленнєвим розвитком наступних граматичних форм: числових форм іменників, дієслів, прикметників; відмінкових закінчень іменників і прикметників; особових форм дієслів; родових форм дієслів, прикметників; видових категорій дієслів тощо.

Рівень розвитку словникового запасу та граматичної будови мовлення визначається в залежності від активності та самостійності виконання завдань.

Були визначені такі рівні: достатній, середній та низький.

На формувальному етапі експерименту прийшли до висновку, що занурення дітей передшкільного віку в корекційно-розвивальне середовище буде сприяти формуванню лексико-граматичної сторони мовлення.

Була розроблена психокорекційна програма, в яку увійшли заняття з розвитку мовлення старших дошкільнят із ЗНМ з використанням засобів арт-терапії для формування лексико-граматичної сторони мовлення.

Метою контрольного експерименту було оцінити ефективність корекційно-розвивальної програми з розвитку мовлення старших дошкільнят із ЗНМ.

Для оцінки результатів корекційної програми були використані ті ж методики дослідження розвитку мовлення, які були використані на етапі констатувальному етапі експерименту.

На підставі отриманих даних можна зробити висновок про те, що корекційна програма з розвитку мовлення у дітей дошкільного віку з ЗНМ дозволила сформуванню лексико-граматичну сторону мовлення. Це підтверджується отриманими в ході дослідження позитивними результатами.

Підводячи підсумок експериментальної роботи, можна відзначити, що, наповнене корекційно-розвивальне мовленнєве середовище сприяє ефективному формуванню лексико-граматичної сторони мовлення старших дошкільників із ЗНМ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишина Л. Є. До питання про диференційну діагностику в логопсихології. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2013. № 4. С. 23-27.
2. Аніщук А. М. Інклюзивна освіта : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Дошкільна освіта» Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 227 с.
3. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти О. : Ярослав, 2004
4. Богуш А.М., Гавриш Н.В., Саприкіна О.В. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. 408 с.
5. Дитина в дошкільні роки : комплексна освітня програма / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2016. 160 с.
6. Загальна психологія: навч. посібник / Авт. кол.: О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. К. : А.П.Н., 2002. - 461 с.
7. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія. Навчальний посібник / за ред. М.К. Шеремет. К.: Знання, 2010. 293 с.
8. Лепеха Л.П., Городиська М.Б Логопедичні ігри в корекційній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. Львів-Дрогобич: Посвіт, 2014. 76 с.
9. Логопедія. Підручник. Третє видання, перероблене та доповнене / За ред. М.К. Шеремет. К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
10. Молошна І. А. Особливості розвитку лексико-граматичної сторони мовлення із загальним недорозвитком мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : матеріали V Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (5 квітня 2016 року, м. Суми)*. Суми : ФОП Цьома С. П., 2016. С. 119-123.

11. Окремі аспекти мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення», Кляп М.І., Scientific Journal «Virtus», Issue №20, Part I, January, 2018. 216 p. P. 132-135

12. Олефір О. І. Корекція лексичної складової мовлення у молодших школярів із тяжкими мовленнєвими вадами на уроках читання [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Олефір Ольга Іванівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 17 с.

13. Опанасець Н. А. Розвиток фонематичних процесів у дітей з мовленнєвими порушеннями. Таврійський вісник освіти. 2015. № 3. С. 120-125

14. П'яткова Н. Г. Формування граматичної будови мовлення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації: матеріали I Всеукраїнської студентської науковопрактичної конференції (14 лютого 2017 року, м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С.П., 2017. С. 99-102.

15. Рібцун Ю. В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полікомпетентності дошкільників : навч.-метод. посіб. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 200с.

16. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно методичний комплекс. К., 2012. 258 с.

17. Соботович Є. Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2002. № 1. С 2-7.

18. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. №3. С. 2-4.

19. Трофименко Л. І. Теоретичні передумови формування морфологічних знань у школярів із тяжкими порушеннями мовлення. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць. Вип. 8. / за ред. В. В.Засенка, А. А. Колупаєвої. К.: ТОВ «Поліграф плюс», 2015. С. 160 –

165.

20. Трофименко Л. І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: монографія . Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 104 с.

21. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс / За ред. Є.Ф.Соботович. К.: „Актуальна освіта”, 2007. 120 с.

22. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. 2013. 108 с.

23. Трофименко Л.І. Механізми засвоєння лексико-граматичних одиниць мови учнями молодшого шкільного віку із нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення. Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. 2013. С. 9 – 13.

24. Bogush A., Kovshar A., Knyazheva I., Suiatynova K., Drevniak L., Analysis of the Key Theoretical Framework of the Organization of Inclusive Education in a Preschool Establishment. International Journal of Early Childhood Special Education (INT – JECSE), 14(1) 2022, 253-259 DOI : 10,9756/ INT – JECSE/V1411.221051 (**Scopus**)

25. <https://www.bulbapp.com/u/>

26. <https://logopedijka.live/>

27. <https://idi.in.ua/sensomotornij-rozvitok-ditej/>

28. <https://amlima.com/vidnosini/ljubov/5969-baba-jaga-vchitsja-chitati-vchimosja-razom.html>